

УДК 316.614.034-056.49
№ держреєстрації 0116U004814
Інв.№

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
01033 Київ-33, вул. Паньківська, 2; тел. (044) 2883320

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник директора з науково-дослідної роботи
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
дійсний член НАПН України, д.психол.н., проф.

Чепелева Н.В.

«___» _____ 2018 р.

ЗАКЛЮЧНИЙ НАУКОВИЙ ЗВІТ

про виконання наукового дослідження

**«ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ В
УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН»**

Керівник наукового дослідження:
провідний науковий співробітник
лабораторії психології соціально
дезадаптованих неповнолітніх
доктор психологічних наук,
професор

Максимова Н.Ю.

Київ – 2018

Результати наукового дослідження розглядалися Вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН
України, протокол № 11 від
27 грудня 2018 року

СПИСОК ВИКОНАВЦІВ:

Керівник наукового дослідження:
провідний науковий співробітник
лабораторії психології соціально
дезадаптованих неповнолітніх
доктор психол. наук, професор

Н. Ю. Максимова

Зав. лабораторії
доктор психол. наук, професор

А. М. Грись

Провідний науковий співробітник,
кандидат психол. наук,
старший науковий співробітник

І. Ф. Манілов

Старший науковий співробітник,
кандидат психол. наук, ст.н.с.

Л. М. Литвинчук

Старший науковий
співробітник

Т. А. Рябовол

Старший науковий
співробітник

Л. А. Філоненко

Науковий
співробітник

О. В. Максим

Науковий
співробітник

В. М. Щербина-Прилука

РЕФЕРАТ

Звіт про наукове дослідження: 46 с.

Результати наукового дослідження висвітлено в колективній монографії (Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін: монографія / Н. Ю. Максимова та ін.; за ред. Н.Ю. Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712821>). У розділах монографії представлено розроблену концепцію ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою, що включає визначення механізмів, чинників, складових, динаміку та структуру цього процесу, та модель ситуації розвитку девіантів, що зумовлює ефективність соціально-психологічних впливів на процес їх ресоціалізації в умовах суспільних змін. Представлено механізми функціонування самосвідомості девіантів, особливості їх образу Я, рефлексії, ціннісних орієнтацій; з'ясовано психологічні механізми реструктуризації мотиваційної сфери, процесу цілепокладання та функції прогнозу; виокремлено механізми впливу музики та сугестивних. У окремому розділі надані рекомендації щодо практичного застосування розроблених технологій в ході наукового дослідження. Представлені у монографії результати досліджень дають змогу створити систему ресоціалізації девіантів в умовах суспільних змін. Упровадження монографії сприятиме подальшому розвитку психології девіантної поведінки, оновленню змісту психологічних дисциплін у вищих навчальних закладах України, розширенню принципів та підходів до роботи з девіантами, випрацюванні нових форм та методів надання психологічної допомоги представникам мікросоціального оточення з означеної категорії осіб.

Розроблені технології можуть бути використані в процесі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, осіб з адиктивною поведінкою, у навчальному процесі в освітніх закладах з підлітками груп ризику і спрямовані на корекцію поведінки девіантів, превенції їх негативних проявів, формування соціально прийнятних якостей особистості, нейтралізації негативних особистісних новоутворень.

Результати дослідження будуть корисні для науковців, студентів, практичних психологів, викладачів навчальних закладів різних рівнів акредитації, фахівців у галузі ювенальної превенції, соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, закладів соціальної реабілітації для дітей, пенітенціарних закладів, психологів та соціальних педагогів.

Рецензенти: *Мілютіна К. Л.* – доктор психологічних наук, професор кафедри психології розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Сердюк Л. З.* – доктор психологічних наук, завідувач лабораторії психології особистості ім. П.Р. Чамати Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Крім того, результати дослідження відображено у 70 статтях, з них 51 у вітчизняних наукових фахових виданнях, 13 у вітчизняних виданнях, що входять до наукометричних баз даних, 2 у зарубіжних виданнях, 4 у зарубіжних виданнях, що входять до наукометричних баз даних з імпаکت-фактором, 37 тез; за проблематикою дослідження захищено 2 кандидатські дисертації; співробітники лабораторії організували і провели 3 міжнародні конференції, 1 круглий стіл, взяли участь у роботі 137 масових заходів, у тому числі 67 міжнародних.

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ, МОТИВАЦІЯ, ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ, МОТИВАЦІЙНА СФЕРА, РЕФЛЕКСІЯ, ОБРАЗ Я, ПСИХІЧНІ СТАНИ, СУГЕСТИВНИЙ ВПЛИВ, ФУНКЦІЯ ПРОГНОЗУ, АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА, СОЦІАЛЬНА ДЕЗАДАПТАЦІЯ.

Умови одержання звіту: За договором, 01171. Київ – 171, вул. Горького, 180 УкрІНТЕІ.

ЗМІСТ

I. Вступ.....	6
II. Основна частина.....	11
2.1. Теоретико-методологічні підходи до визначення психологічних механізмів ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін (Максимова Н.Ю.)	11
2.2. Трансформація образу Я як механізм ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою (Грись А.М.)	15
2.3. Формування функції прогнозу як психологічного механізму ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою (Рябовол Т.А.).....	20
2.4. Розвиток ціннісних орієнтацій як механізм ресоціалізації девіантів в умовах суспільних змін (Максим О.В.).....	24
2.5. Формування соціально спрямованої мотивації як психологічного механізму ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою (Філоненко Л.А.).....	28
2.6. Розвиток рефлексії осіб з девіантною поведінкою як механізм їх ресоціалізації в умовах суспільних змін (Щербина-Прилука В.М.).....	32
2.7. Психологічні механізми корекційного сугестивного впливу на осіб з девіантною поведінкою (Манілов І.Ф.).....	37
2.8. Психологічні механізми впливу музики на психічні стани девіантів в процесі їх ресоціалізації (Литвинчук Л.М.).....	42
III. Висновки.....	46

I. ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається поширення кризових явищ у багатьох сферах життя, що впливає на зниження адаптаційних ресурсів особистості та породжує збільшення числа осіб із девіантною поведінкою. Аналіз сучасного стану розробки проблеми попередження і подолання соціальної дезадаптації осіб з девіантною поведінкою свідчить, що визначення психологічних механізмів їх ресоціалізації є умовою профілактики й подолання їх негативних поведінкових проявів. Наслідком соціальної дезадаптації є конфлікти, аморальна поведінка, різноманітні узалежнення, правопорушення, кримінальні злочини тощо. Вирішення цієї проблеми потребує визначення як теоретико-методологічних засад ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою, так і створення відповідних програм і технологій їх соціальної реабілітації. Необхідно також виявити особливості функціонування психологічних механізмів з урахуванням специфіки розроблених методів роботи із зазначеним контингентом. Практика виховання не враховує специфічні особливості такої діяльності в умовах сьогодення. Саме тому, очевидно є необхідність розробки нових технологій на основі визначення особистісних новоутворень, що спричиняють девіації у поведінці. Відповідно до розробленої концепції адаптивності та випрацьованої моделі психологічних механізмів адаптації соціально дезадаптованих дітей, підлітків та молоді можливо здійснювати ресоціалізацію осіб з девіантною поведінкою.

Виходячи з цього доцільність дослідження особливостей процесу ресоціалізації осіб із девіантною поведінкою не викликає сумніву. Запропоноване дослідження логічно випливає з попередніх робіт лабораторії, які присвячені психологічним механізмам адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища.

Мета дослідження: визначити психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін.

Дослідження призначене для фахівців соціальних служб, служб у справах дітей та служби пробації, психологічних служб освітніх закладів, психологів виховних колоній, центрів реабілітації, пенітенціарних установ.

Наукова новизна результатів полягає в тому, що вперше розглядаються особливості процесу ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в залежності від типу установ та відповідних типів соціальної дезадаптації.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою.
2. Визначити чинники, складові та структуру процесу ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою.
3. Визначити механізми та розробити модель процесу ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін.

Методи дослідження: теоретичні – теоретичний аналіз проблеми, узагальнення наявних підходів до ресоціалізації девіантів в різних типах установ; вивчення практичного психолого-педагогічного досвіду

ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою; емпіричні: проєктивні методи, психодіагностика, експертне оцінювання, методи психологічної корекції, кризової інтервенції, соціального втручання.

Дослідження складалося із трьох етапів і включало теоретико-методологічний аналіз проблеми, розробка концепції дослідження, організація та проведення емпіричного дослідження, аналіз та інтерпретація отриманих результатів; узагальнення та систематизація результатів дослідження, підготовка та друк колективної монографії.

У якості кінцевої продукції наукового дослідження створено та опубліковано монографію «Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін» (10,0 д.а.), заключний науковий звіт про НДР (2,0 д.а.) та іншої наукової продукції, публікацій у виданнях практичного спрямування.

Очікувана цільова група користувачів результатів наукового дослідження – освітяни, фахівці соціальних служб, служб у справах дітей, служб пробації, психологічних служб освітніх закладів, психологів виховних колоній та інших закладів пенітенціарної системи, загальноосвітніх шкіл, центрів і шкіл соціальної реабілітації, медико-реабілітаційних центрів, виховних колоній.

Етапи впровадження – перший та другий, рівень – всеукраїнський. Об'єкти впровадження: заклади пенітенціарної системи, центри і школи соціальної реабілітації, загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади, інші установи й організації, електронні ресурси.

Соціальний ефект впровадження результатів наукового дослідження полягає у сприянні вдосконаленню професійних навичок педагогів і психологів у роботі з ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою через розширення методичного арсеналу створення системи адаптації девіантів та засвоєнню нових стратегій поведінки в умовах системних змін, що надає нового розуміння процесів реадaptaції людини до соціокультурного середовища, є підґрунтям для створення програм ресоціалізації девіантів, що, в свою чергу, дасть можливість знизити рівень негативних психосоціальних явищ.

Отримано документальне підтвердження впровадження у формі угод та довідок, що передбачають впровадження 10 об'єктами з двох регіонів України.

Перелік відомостей, що підтверджують достовірність впровадження результатів дослідження:

I. Угоди, що передбачають впровадження результатів НДР, із навчальними закладами, підприємствами, організаціями:

0 Угода, що передбачає впровадження результатів наукового дослідження з Гімназією «Міленіум» № 318 Солом'янського району м. Києва від 08 січня 2014 року.

1 Угода, що передбачає впровадження результатів наукового дослідження з Таращанським навчально-виховним комплексом «Гімназія «Ерудит» – загальноосвітня школа I ступеня» від 09 січня 2014 року.

2 Угода, що передбачає впровадження результатів наукового дослідження з Київською міською наркологічною клінічною лікарнею «Соціотерапія» від 06 листопада 2013 року.

3 Угода, що передбачає впровадження результатів наукового дослідження з Одеською приватною загальноосвітньою школою I-III ступенів «Сходження», м. Одеса від 15 червня 2017 року.

4 Угода, що передбачає впровадження результатів наукового дослідження з Дніпровським районним в місті Києві центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Центром «Служби соціально-профілактичної роботи» (амбулаторний реабілітаційний центр «Сенс») від 10 січня 2014 року.

5 Угода, що передбачає впровадження результатів наукового дослідження з Центром соціально-психологічної реабілітації дітей №1 Служби у справах дітей КМДА від 10 січня 2014 року.

6 Угода, що передбачає впровадження результатів наукового дослідження з Центром гармонії сім'ї (м. Одеса), від 10 січня 2014 року.

II. Довідки про впровадження результатів НДР, видані навчальними закладами, підприємствами, організаціями:

1. Довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 07-10/1934 від 13 грудня 2018 року Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, факультет психології.
2. Довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 20/49 від 03 грудня 2018 року приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом».
3. Довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 016/257 від 11 грудня 2018 року Київського національного університету імені Тараса Шевченка, факультет психології.

III. Електронні адреси порталів, веб-сайтів, електронних бібліотек:

1. Електронна бібліотека НАПН України / Інститут психології імені Г.С. Костюка > Лабораторія психології соціально дезадаптованих неповнолітніх (2016-2018 рр.)
<http://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/lpcdn/2018.html>
<http://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/lpcdn/2017.html>
<http://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/lpcdn/2016.html>

Статистичні дані за 2016-2018 роки:

<http://lib.iitta.gov.ua/cgi/stats/report/divisions/lpcdn/?>

[from=2016%2F01%2F01&to=2018%2F12%2F20](http://lib.iitta.gov.ua/cgi/stats/report/divisions/lpcdn/?from=2016%2F01%2F01&to=2018%2F12%2F20)

Монографія:

Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін: монографія / Н. Ю. Максимова та ін.; за ред. Н.Ю. Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712821>

II. ОСНОВНА ЧАСТИНА

2.1. Теоретико-методологічні підходи до визначення психологічних механізмів ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін

Включення механізмів ресоціалізації передбачає застосування корекційної роботи, яка полягає в нейтралізації асоціальних установок, уявлень, цінностей, мотивів, стереотипів поведінки й формуванні нових, соціально прийнятних.

Розкриття психологічних механізмів ресоціалізації дає можливість реалізувати соціальну, педагогічну та психологічну корекцію девіантної поведінки і містить такі елементи:

- 1) визначення причин і факторів порушень суспільних вимог (норм і законів), їх одиничність чи рецидивність;
- 2) визначення ставлення людини до соціальних норм, вимог і власної поведінки;
- 3) визначення типу соціальної дезадаптації;
- 4) соціально-психологічний прогноз подальшого життєвого шляху особи з девіантною поведінкою.
- 5) визначення стимулів, що мають бути застосовані з метою корекції, та необхідних санкцій, що передбачені у разі відмови девіанта дотримуватися соціальних норм;
- 6) наявність державних інституцій, установ, закладів, що здійснюють Роль соціального контролю є особливо значущою, коли виникає необхідність участі різних соціальних служб в організації процесу ресоціалізації. Зокрема, якщо йдеться про дітей, цей вплив полягає у зміні умов навчання та виховання з метою психологічної корекції їхнього особистісного розвитку. Це ситуації, коли втручання правоохоронних органів, соціальних служб є обов'язковою умовою нормалізації соціальної ситуації розвитку.

Зміна соціальної ситуації розвитку дитини є не тільки умовою психологічної корекції, а іноді й її системоутворювальним фактором. У визначенні поняття «соціальна ситуація розвитку» ми, виходячи з учення Л.Виготського, розглядаємо не лише умови життя дитини, а й те, як вона їх сприймає, тобто як вони впливають на її розвиток, у яких взаємовідносинах із соціумом перебуває сама дитина на даному етапі свого життя.

Обставини життя дитини зумовлюються як макросоціумом (економічні, культурно-історичні, національні особливості тощо), так і мікросоціумом (сім'я, школа, однолітки, значущі дорослі та ін.).

Проблема зміни соціальної ситуації розвитку дитини, окрім багатоаспектності, має ще одне ускладнення — етичне, оскільки пов'язана з втручанням у життя родини. Отже, виникає питання про правомірність соціального втручання.

Для ефективного вирішення проблем дитини потрібно визначати несприятливу соціальну ситуацію її розвитку на більш ранніх етапах. Виявлення несприятливої соціальної ситуації можливе за наявності спеціальних критеріїв. Такі критерії слід застосовувати й в ході організації соціально-психологічної корекції дітей з девіантною поведінкою як індикатори позитивних змін соціальної ситуації розвитку, без яких ресоціалізації неможлива.

Можливість реалізації заходів, що базуються на психологічних механізмах ресоціалізації потребує створення належного виховного середовища. Батьки та/або інші значущі особи (вчителі, вихователі, родичі) мають дотримуватися таких принципів спілкування з дитиною, що забезпечать задоволення її базових соціальних потреб.

Одним із стереотипних упереджень щодо виховання дітей є тверде переконання батьків у тому, що сама ця сфера добре усвідомлюється і контролюється ними. Проте можна контролювати й досить добре усвідомлювати дії та вчинки, але справжні переживання і мотиви поведінки не лише дітей, а й свої власні батьки здебільшого усвідомлюють неадекватно. Тому психолог має порекомендувати батькам, коли вони стикаються з негативними проявами дитини, кожного разу вдатися до самоаналізу та рефлексії, щоб нейтралізувати свої упередження і правильно зрозуміти мотиви поведінки дітей.

Ресоціалізація, механізмом якої є соціально-психологічна корекція доцільно здійснювати відповідно до типу соціальної дезадаптації. Позитивні зміни в соціальній ситуації розвитку для підлітків, дезадаптація яких зумовлена педагогічною занедбаністю чи ситуативно, можуть стати поштовхом для їх самостійних кроків у напрямі ресоціалізації. Спеціальна організація педагогічних дій (зокрема застосування системи різнобічного оцінювання) потрібна для підлітків із особистісно зумовленою соціальною дезадаптацією.

Корекцію соціально дезадаптованої поведінки учнів, яким властива розбіжність ставлень, слід розпочинати зі зміни їхньої системи ставлень до себе та інших. Як вже зазначалось, система ставлень соціально дезадаптованих дітей зазвичай характеризується конфліктністю, негативними переживаннями. Треба створити навколо такого підлітка атмосферу доброзичливості, забарвлену позитивним емоційним тоном, зняти конфліктність у спілкуванні з педагогами й однокласниками. Це дає змогу зменшити напруження, настороженість учня у стосунках з вихователем, сформувані в нього уявлення про нераціональність «вмикання» захисних механізмів. Тоді бар'єр розбіжності ставлень буде поступово знижуватися, бо зникнуть негативні переживання, через які він виник.

Для того щоб усунути негативні емоційні переживання, пов'язані з навчанням, педагогу слід деякий час уникати негативного оцінювання навчальної діяльності проблемного учня. Протягом трьох-чотирьох тижнів вихователь має свідомо зменшувати міру вимогливості до нього, не «помічати» його негативних учинків, але активно підкреслювати будь-які позитивні прояви, кожен, хай невеликий, успіх. Треба допомогти школяреві включитися в таку діяльність, де він зможе досягти позитивних результатів у досить стислі строки, тоді у педагога буде привід його похвалити. Одночасно потрібно спрямовувати роботу на підвищення рівня досягнень школяра. Так, оточивши дитину атмосферою доброзичливості, включивши в систему позитивного оцінювання, педагог створює ситуацію, у якій немає сенсу використовувати захисні механізми. З'являється можливість контакту педагога з підлітком, минаючи бар'єр розбіжності ставлень.

Посилює ефективність дій педагога й залучення колективу однокласників, педагогічного колективу в цілому. Це допоможе учневі впевнитися в необґрунтованості своїх претензій до однокласників, переконає у доброзичливому, справедливому ставленні до нього інших дітей.

Особливо важливо знайти сферу інтересів вихованця, у якій він здатен адекватно сприйняти негативні оцінки, оскільки сам зміст діяльності є настільки привабливим для нього, що нейтралізує його особистісний бар'єр розбіжності ставлень. Якщо коло таких інтересів відоме педагогу і він зможе активно контактувати з учнем у процесі діяльності, що цікавить підлітка, це може стати містком у відновленні стосунків з дорослими.

Нейтралізація розбіжності ставлень учня є, як уже зазначалося, важливою умовою формування у нього адекватного ставлення до себе. Однак наведені вище заходи хоча й потрібні, але недостатні для комплексного вирішення проблеми. Формування адекватної самооцінки у таких дітей потребує створення спеціальних умов у різних формах діяльності (навчання, суспільно корисна праця, гра тощо).

Спеціальними умовами передбачено насамперед організацію оцінювальних ситуацій, об'єднаних у систему різнобічного оцінювання. Відповідно до цього педагог повинен у діяльності підлітка виокремлювати

певні аспекти його поведінки для власного спостереження та оцінювання, а також для оцінювання їх однокласниками.

Система різнобічного оцінювання сприятиме виробленню в підлітком адекватного еталону, за яким він буде оцінювати результати своєї діяльності. За цих умов оцінка не буде нав'язуватись йому педагогом «зверху», не буде сприйматися підлітком як тиск ззовні.

Формування такого еталону в учня під час самостійної активної діяльності (він оцінює сам, його оцінюють інші, до того ж з різним ступенем об'єктивності, що дає йому змогу самому вибрати адекватний еталон) створює у нього враження звільнення від обмежень з боку дорослого, ілюзію незалежності від негативних оцінок педагога. Ця ілюзія допомагає уникнути поновлення захисного механізму розбіжності ставлень. Той факт, що оцінки однолітків коливаються з великим діапазоном від негативних до позитивних і часто не відображав реального рівня досягнень, послугує підліткові поштовхом до пошуку об'єктивних критеріїв оцінювання своєї поведінки і своєї особи в цілому.

Система різнобічного оцінювання запроваджується одночасно з початком роботи, спрямованої на нейтралізацію розбіжності ставлень підлітка. У систему різнобічного оцінювання потрібно включати всіх учнів класу. Спроба обмежитися в цій роботі впливом лише на проблемних учнів створить штучність ситуації, що відразу буде виявлено школярами й призведе до внутрішнього опору або до відвертої відмови учня від запропонованої діяльності.

Метод різнобічного оцінювання допомагає змінити такий елемент життєвої ситуації учня, як сфера шкільного навчання, що сприяє виникненню мотивації до самоаналізу і самовдосконалення.

Позитивні зміни, що відбулися, доцільно закріпити під час індивідуального психологічного консультування або участі школяра в тренінговій групі.

2.2. Трансформація образу Я як механізм ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою

Виконане нами дослідження реалізовано в основному в межах, гуманістичної парадигми психології, передусім враховано положення сучасної духовної парадигми, згідно з якою ядром моделі роботи з дезадаптованими неповнолітніми є здорове Я, з його автентичними фундаментальними здатностями віри, любові, добротворення, свободи та відповідальності, що значно посилює самоактивність неповнолітніх в напрямі не лише адаптації, на чому постійно наголошується у сучасних дослідженнях, а й у творенні ними нових здорових умов.

У контексті розуміння *психологічних механізмів функціонування образу Я* ми виходимо із двох основних принципів: *множинності психіки*, який припускає ідею про те, що кожен із нас має у собі багато різних варіантів існувань; *принципу протиріч*, що є важливим для розуміння не лише природи мисленнєвих процесів, а й природи субособистостей, які представлені у змісті образу Я девіантів. Психологічний механізм образу Я нами розуміється через поняття «*функція*», яка трактується як пошук зв'язків і процес упорядкування образів (субчастин) у єдине ціле.

Структура образу Я має більш змінні характеристики, залежно від різних умов соціалізації особистості, в той час як *функції*, або *механізми його функціонування* є більш постійними утвореннями (особистісні якості, соціальні установки, стереотипи, цінності), які виникають на різних етапах життєвого шляху як реакції та інтерпретації життєвих обставин та визначають копінг-стратегії поведінки.

Ми спираємося при вивченні психологічних механізмів образу Я також на те, що більшість людей, відповідно до систематизованих нами результатів досліджень, діють однаково при будь-якому з наведених нижче переживань: наприклад при негативних подіях, які відчувають всі; існують типові реакції реагування на хвороби, на зухвалу поведінку підлітків тощо. Більшість вчених впевнено рекомендують кроки, які можна застосувати, щоб знову стати емоційно стійкими, витримати невдачу в житті, стати більш-менш чутливими, керувати страхами, не сумніватись в своїх силах. Однак, новітні дослідження наголошують на тому, що існує безліч людей, які мали *реакції однакового походження*, однак відповідали цілковито *різними способами на одні й ті ж події* в житті.

Виходячи з цього у процесі вивчення образу Я як механізму ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою слід враховувати роль емоційних стилів як детермінант формування особистісних рис, які є причиною девіантної поведінки. При цьому стиль розуміється як форма чи спосіб та якість життя і діяльності у певній сфері, і розпізнати його можна за конкретними діями особистості. Визначення стилю співвідноситься із поняттям субчастин, які являють собою систему, що володіє певним діапазоном емоцій, способів самовираження, певною сукупністю здібностей, устремлень і образом світу. У фокусі уваги психолога, який працює з соціально дезадаптованими неповнолітніми не лише субчастини клієнта, а й система взаємодії і взаємовідносин між частинами. У руслі нашої теми дослідження головними завданням є вивчення зв'язків як психологічних механізмів у структурі образу Я між зовнішніми (сімейною, культурною) і внутрішніми системами, а також можливості застосування одних і тих же концептуальних основ, і психологічних технік для роботи на усіх рівнях та етапах ресоціалізації осіб із девіантною поведінкою.

Механізмом ресоціалізації девіантів, є **Чутливість до зворотнього зв'язку**.

Зворотній зв'язок можна розглядати як **нове джерело знань про себе і механізм коригування образу Я**. Особистість можна розглядати тільки в системі міжособистісних відносин, вона є продуктом цих відносин. (Г.О. Балл). Звідси для особистісного зростання необхідне бачення себе ззовні, знання про те, яким бачить і яким хоче бачити тебе оточення, насамперед значущі особи. Необов'язково, що вся отримана інформація буде прийнята особистістю, щось не узгодиться з її власними уявленнями про себе та з її ставленням до світу (світоглядом), особистісними смислами, цінностями, цілями. Однак за сприятливих умов – толерантності до новизни і адекватної самооцінки, яка передбачає автономність, самостійність, опрацьованість образу Я і самокритичність, – урахування людиною бачення іншими її самої і світу в цілому збагатить особистість і безумовно

сприятиме особистісному розвитку.

Існують дві зазначені умови присвоєння (оволодіння) **нової інформації** – толерантність до новизни і адекватність самооцінки – відіграють важливу роль у *позитивному розвитку образу Я особистості*. Очевидно, що можна при взаємодії з новою інформацією, світоглядом, цінностями, індивідуальним досвідом інших – приймати чи відкидати їх. Це може відбуватися з різних причин. З одного боку – це шаблонність, негнучкість мислення, ригідність відносин, низький рівень когнітивної складності самосвідомості, спілкування зі світом на конкретно - побутовому рівні. З іншого – сприйняттю нової інформації перешкоджає впевненість людини у власній досконалості та непогрішності («Я завжди правий», «Я задоволений тим, який Я є»). Такі переконання роблять людину несприйнятливою до зворотного зв'язку, світу, що змінюється, не дозволяють децентруватися, поглянути на себе ззовні, очима інших людей.

Недарема в православній культурі, у її традиціях «гординя» вважалася гріховною якістю, тобто такою, що не сприяє духовному вдосконаленню. Дійсно, відчуття самодостатності (особливо у осіб із девіантною поведінкою) – це зупинка в розвитку, психологічна стагнація. Зміни особистості мають відбуватися, оскільки існування особистості є процесом і її стабільний стан неможливий. Відчуття власної недосконалості спонукає людину до саморозвитку за умови відсутності закладеного в дитинстві комплексу безпорадності і збереження пошукової активності як стратегії поведінки.

Важливим для розуміння психологічних механізмів ресоціалізації осіб із девіантною поведінкою є *поняття ідентифікації як центрального механізму формування здатності Я суб'єкта до саморозвитку*. Ідентифікація – емоційно – когнітивний процес пізнання і ототожнення себе як суб'єкта. Переживаючи тотожність з іншою людиною, суб'єкт переживає її особистісні смисли як свої, що розширює його внутрішній світ, сприяє формуванню діалогічності і діалектичності самосвідомості. Ідентифікація сприяє знаходженню нових цінностей, смислів та форм діяльності. **Ідентифікація (самоідентифікація) розуміється як центральний момент самосвідомості, пов'язаний із відповіддю на запитання «хто Я?», з фіксацією свого становища в системі суспільних відносин.**

Ідентичність може розглядатися як синтез ідентифікацій суб'єкта в різних сферах життєдіяльності. Ідентифікації суб'єкта пов'язані між собою певними зв'язками, утворюють систему, в якій одні ідентифікації посідають центральне місце, інші – периферійне. Ідентифікації можуть бути різного рівня усвідомленості, актуальності, значущості для суб'єкта і відповідно до цього мати різний регулятивний вплив на поведінку.

Таким чином, розвиток образу Я особистості забезпечується *потребою у зміні, удосконаленні, відкритістю до нового (у тому числі й зворотного зв'язку), здатністю до **неперервного самоаналізу** і **оволодіння новими можливостями***.

Зазначимо, що особистість здатна усвідомлювати свої недоліки, недосконалість взаємин з іншими тільки при належному рівні розвитку Я-Образу: самоідентичності, автономності, автентичності. Особистості з добре відпрацьованим образом Я, з високим рівнем самоідентичності, автономності, суверенності мають і високий рівень толерантності до новизни (інформація, погляди інших людей, способи дії, стратегії

поведінки), тобто легко сприймають мінливість життя і змінюються самі, розвиваються, стають гармонійними.

Невідпрацьований образ Я, незріла, дифузна ідентичність спричиняє страх, побоювання за межі своєї незалежності, ускладнює адаптацію до мінливих соціальних умов життя. Боячись втратити Я, розчинитися, індивід блокує самозміни, залишається вірним своїм стереотипам, звичним оцінкам і формам поведінки. І не розуміє, що життя йде далі, змінюється, набуває нових форм, а отже, він не просто «залишається тим самим», він відстає, «застаріває», не відповідає сучасному, теперішньому життю.

Неперервний розвиток самого себе не розкіш, а неодмінна умова особистісного виживання – умова збереження балансу між життям і людиною. Інакше у особистості виникає відчуття, що вона не розуміє життя, воно стає іншим. Результат – втрата контролю за ходом життя, втрата самоповаги, і людина відчайдушно чіпляється за старий устрій, її поведінка набуває захисного характеру. Якщо механізми психологічного захисту не спрацьовують, часто спостерігається занурення у хворобу, різні форми девіацій, невроз.

Механізм індивідуалізації особистості у свою чергу реалізується через усвідомлення, привласнення, переосмислення, диференціацію, інтерналізацію, творчу реалізацію та інтеграцію. Внутрішня мотивація, що забезпечується можливістю вибору та життестійкість, яка виявляється у системі переконань про себе, світ, відносини зі світом.

Слід підкреслити, що важливою умовою особистісного розвитку є стійке, відпрацьоване уявлення індивіда про себе (самоідентичність, автономність, суверенність), яке дозволить зберегти ядро особистості при змінах її оболонок, периферійних диспозицій.

2.3. Формування функції прогнозу як психологічного механізму ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою

Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників має свої особливості, її метою є повернення до життя за законами суспільства ще несформованої, але вже доволі скаліченої особистості, яка має достатньо своєї волі, але й розчарування та претензій до соціуму. Відсутність життєвої мети, здатності до самоаналізу та прогнозу подальших дій – життя в системі «стимул – реакція» і призводять підлітка до скоєння ним повторних правопорушень. Стихийний характер процесу ресоціалізації не гарантує того, що правопорушник знову не переступить закон. У результаті значна частина підлітків скоює повторні злочини, щорічно до виправних закладів потрапляє більше чотирьох тисяч осіб, а кількість умовно засуджених – втричі більша. Тож суспільство має нагальну потребу запобігти рецидивній злочинності неповнолітніх.

Запобігання рецидивам злочинів та пристосування індивіда до нового життя шляхом засвоєння нових правил, норм та цінностей в контексті ресоціалізації тісно пов'язане з когнітивною сферою, зокрема, і з функцією прогнозу.

Часто функція прогнозу є недорозвиненою у підлітків-девіантів через ушкодження когнітивних функцій та їх недорозвиток в результаті гострої психологічної травми чи проживання у дизфункційній сім'ї. Таким чином, для успішної ресоціалізації функція прогнозу потребує додаткового формування.

Згідно до поставлених завдань теоретичним дослідженням виявлено функціонально-регуляторний підхід, притаманний вітчизняній психології та вивчення процесу прогнозу і його впливу на поведінку особистості в контексті

досліджень очікувань в зарубіжній психології. Виявлено особливості структури когнітивної сфери девіантних підлітків, місця та ролі прогностичної функції в ієрархії мисленневих процесів.

Здійснено порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень особливостей функції прогнозу у підлітків з нормальною та девіантною поведінкою.

Розроблено концепцію дослідження психологічного механізму адаптації у підлітків з несформованою прогностичною функцією та теоретичну модель формування функції прогнозу у неповнолітніх правопорушників. Визначено аспекти антиципації, особливості яких було досліджено в експерименті.

Означено психологічні феномени особистості, пов'язані з функцією прогнозу, зокрема, соціальний інтелект, сприймання часу, смисложиттєві орієнтації, критичне мислення. Відібрано психодіагностичні та дослідницькі методики, використані в експерименті: опитувальник часової перспективи особистості Ф. Зімбардо (ZTP1), методика Смесложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. Леонтьєва, методика Дж. Гілфорда та авторська методика «Листок самоаналізу».

В процесі експерименту досліджено зв'язок функції прогнозу на рівня розвитку соціального інтелекту. Простежено вплив прогностичної функції на здатність до самоаналізу, цілепокладання, осмисленості життя, сприймання часу.

Проаналізовано та систематизовано принципи та методи корекційно-розвиткової роботи з підлітками в контексті ресоціалізації. Відібрано методи корекційно-розвиткової роботи для формування прогностичної функції у підлітків з девіантною поведінкою. Впроваджено цикл корекційно-розвиткових занять розроблених на основі створеної програми.

На підставі отриманих результатів експерименту корекції підлітків-девіантів, що скоїли правопорушення, здійснено аналіз ефективності розробленої та впровадженої програми корекції та формування функції прогнозу, як психологічної складової ресоціалізації.

Аналіз результатів підтвердив, що для ефективної ресоціалізації підлітків необхідні розробка та впровадження цілісної системи цілеспрямованих заходів навчання, виховання, корекції та розвитку з соціально-психологічним супроводом учасників цього процесу. Експериментально доведено, що психологічні механізми ресоціалізації, які сприяють розвитку когнітивної сфери та прогностичної функції у неповнолітніх, не можуть сформуватись стихійно, без спеціального психолого-педагогічного супроводу. Заміри в

експериментальних групах показали, що внаслідок проведених психокорекційних та навчально-розвивальних занять, розроблених на основі експериментальної програми, покращилось функціонування необхідних для обробки інформації пізнавальних процесів, зокрема, зменшилась кількість порушень та викривлень в процесах антиципації, помилок у висновках. Тим самим зростає якість конвергентного та дивергентного мислення: впізнавання, усвідомлення, розуміння інформації, виявлення тих елементів, які логічно пов'язані з інформацією, але виходять за її межі. В той же час, покращились процеси її трансформації: перетворення, модифікації та переформулювання.

Повторним опитуванням також відстежено певну позитивну динаміку в особистісній сфері підлітків: зростання загального рівня СЖО, зміни взаємодії з часом в бік майбутнього за рахунок росту осмисленості життя, розвиток здатності до самоаналізу, цілепокладання та мотивації до змін.

В ході занять сформовано вміння та окремі навички: саморегуляції, самоконтролю, рефлексії, соціальноперцептивні здатності, а також децентрації, емпатії та інших особливостей, що складають основу соціального інтелекту. Зафіксовано зменшення порушень поведінки за рахунок покращення якості міжособистісного спілкування, кращого розуміння підлітками мотивів, потреб, настроїв, думок, настанов своїх та інших людей.

Завершальний етап дослідження складався з повторного опитування підлітків за тими ж методиками, що й в констатувальному, та аналізу результатів опитування.

Заміри показали, що внаслідок проведених психокорекційних та навчально-розвивальних занять, покращилось функціонування необхідних для обробки інформації пізнавальних процесів. Зокрема в процесах антиципації зменшилась кількість: порушень у зорових, слухових, проприоцептивних образах, незнання символів (літер, цифр, кодових позначень); семантичних порушень концептуальної інформації (розуміння суті інформації, яка передається з допомогою слів або зображення); викривлень у пізнанні: виявленні, впізнаванні, усвідомленні, розумінні інформації; порушень пам'яті (запам'ятовування і збереження інформації); недорозвитку дивергентного мислення – утворення великої кількості різноманітних альтернатив та варіантів вирішення проблеми, логічно пов'язаних з пред'явленою інформацією; випадків конвергентного мислення – отримання єдиного логічного висновку, пошук одного вірного рішення проблеми.

Покращились: оцінювання – порівняння і оцінка інформації за відповідним критерієм; процес обробки інформації в таких її циклах, як визначення окремої одиниці, поодиноких відомостей; визначення приналежності об'єктів до певного класу, групування їх за певними ознаками, встановлення зв'язків між об'єктами та суб'єктами; створення структурованих систем, комплексів взаємопов'язаних частин, інформаційних блоків, сіток укладених з елементів; трансформації – перетворення, модифікації, переформулювання інформації; помилки у висновках, які логічно пов'язані з цією інформацією, але виходять за її межі.

2.4. Розвиток ціннісних орієнтацій як механізм ресоціалізації девіантів в умовах суспільних змін

Необхідність ресоціалізації виникає там, де соціалізація не була успішною і замість соціально й культурно прийнятних цінностей і форм поведінки індивідом були засвоєні асоціальні, що віддзеркалювалися на соціальному середовищі. Ґрунтуючись на поглядах науковців щодо змісту та особливостей психологічного супроводу, подамо наше бачення змісту психолого-педагогічного супроводу формування ціннісних орієнтацій девіантів.

Модель формування ціннісних орієнтацій девіантів виражається у взаємозв'язку всіх структурних елементів моделі, а саме: напрямів роботи, розвивальних засобів, механізмів (інтеріоризація, ідентифікація та інтерналізація) та структурних компонентів ціннісних орієнтацій (когнітивний, емотивний, конативний).

Програму сприяння формуванню ціннісних орієнтацій реалізовано у формі соціально-психологічного тренінгу, який включав міні лекції, техніку «мозкового штурму», групові дискусії, рольові ігри, психодраматичні вправи; самостійну роботу у формі творчих домашніх завдань.

Формувальний вплив можливий завдяки використанню наступних прийомів та технік, як: психодрама (розігрування та подальша реконструкція змісту проблемної ситуації, моделювання ефективних шляхів її вирішення), дискусії, рефлексія (відчуттів, вправи на самопізнання, зворотний зв'язок).

Основна мета програми полягає в здійсненні систематичного та цілеспрямованого впливу на формування ціннісних орієнтацій за рахунок створення й реалізації спеціальних психологічних умов. Визначено основні завдання програми: поглиблення знань про поняття «цінності» та «смисли»; усвідомлення прийнятої системи цінностей в їх індивідуальному осмисленні; розвиток прагнень до повноцінної особистісної самореалізації; формування умінь свідомо будувати власні життєві стратегії тощо.

Програма з формування ціннісних орієнтацій розрахована на 30 тижнів. Включає 30 занять один раз на тиждень тривалістю по 2 академічні години кожне (загальний обсяг – 60 годин), домашні завдання. Кожне заняття є логічним продовженням попереднього та є підґрунтям для наступного. При цьому кожне заняття спрямоване на вирішення окремих специфічних задач, зумовлених загальною метою та завданнями програми формування ціннісних орієнтацій, для досягнення яких застосовуються різноманітні методичні прийоми та техніки.

Хід експерименту та аналіз результатів дослідження. Програма дослідження була проведена на базі гімназії «Ерудіт» м. Тараща та Центру гармонії сім'ї м. Одеса. Для одержання надійних та валідних результатів формувального експерименту нами були сформовані експериментальна (ЕГ n=34) та контрольна (КГn=36) групи віком 14-18 років

Визначення ефективності та результативності психолого-педагогічної програми формування ціннісних орієнтацій здійснювалося у першому та другому семестрі 2017 навчального року. Програма включала 30 занять, два рази на тиждень, тривалістю по 2 академічні години кожне (загальний обсяг – 60 годин).

В якості показників ефективності впровадженої розвивальної програми виступала наявність позитивної динаміки за основними компонентами ціннісних орієнтацій підлітків: когнітивний компонент, що включає ціннісні уявлення підлітків та декларовані цінності («цінності- знання»); емотивний компонент, зміст якого відображується в домінуючих цінностях підлітків та стані суб'єктивної ціннісно-сислової реальності («цінності-смисли»); конативний компонент, характеризує особливості поведінки підлітка як носія цінностей («цінності-стимули»).

Розглянемо розподіл показників за параметром «цінності-знання», що відображує зміст ціннісних уявлень підлітків та декларованих цінностей до проведення формувального експерименту. Для встановлення меж

розподілу нами було визначено стандартний показник для експериментальної та контрольної груп – середнє значення, який відповідає дворівневій шкалі нормативів: творчий та репродуктивний.

При порівнянні результатів попередньої та контрольної діагностики були зафіксовані динамічні зрушення за показниками цінностей в експериментальній групі. Порівняння результатів попередньої та контрольної діагностики показало відсоткове підвищення кількості респондентів в експериментальній групі, чії результати знаходяться в межах творчого рівня (43,42% – до експерименту; 51,26 % – після). Окрім цього встановлено значне зменшення показників у межах репродуктивного рівня (56,58% досліджуваних – до експерименту; 48,74 % – після).

Отримані результати свідчать про позитивні зрушення в експериментальній групі за параметром «цінності-знання». Значних змін у показниках контрольної групи не відбулося.

Порівняльний аналіз результатів підлітків експериментальної групи до та після формувального впливу засвідчив зростання компонентів параметру «цінності-знання»: «дисциплінованість» – на 22,5 %; «відповідальність» – на 14,2 %; «терпимість» – на 11,2 %; «чесність» – на 14,28 %; «ефективність у справах» – на 22,7 %; «доброта» – на 11,0 %; «універсалізм» – на 9,86 %; «самостійність» – на 13,06 %.

Перейдемо до аналізу рівня сформованості за параметром «цінності-смисли», який визначає домінуючі цінності підлітків та стан їх суб'єктивної ціннісно-сислової реальності.

Після формувального впливу були зафіксовані динамічні зрушення за показниками домінуючих цінностей та стану ціннісно-сислової реальності підлітків в експериментальній групі. Цінності («здоров'я», «цікава робота», «кохання», «пізнання», «розвиток», «щастя інших», «впевненість в собі») вказують на рейтингові показники в порядку зниження значущості.

Отже, порівняння результатів досліджуваних експериментальної групи до та після здійснення формувального впливу показало відсоткове підвищення кількості респондентів, чії результати знаходяться в межах творчого рівня (41,89 % – до експерименту; 49,26 % – після). Встановлено значне зменшення показників, що відносяться до репродуктивного рівня (58,11 % досліджуваних – до експерименту; 50,74 % – після).

Таким чином, впровадження психолого-педагогічної програми формування ціннісних орієнтацій на рівні параметру «цінності-смисли» підтвердило її ефективність та актуальність. Очевидно, що значущість духовних, естетичних та соціальних цінностей у підлітків експериментальної групи значно підвищилася, що свідчить про ефективність комплексу методів та форм роботи, запропонованих автором, які є дієвим засобом, що стимулюють трансформацію ціннісно-сислової сфери особистості загалом та формування ціннісних орієнтацій зокрема. Виявлена відсутність статистично значимих змін у контрольній групі.

Отже, зростання показників структурних компонентів ціннісних орієнтацій засвідчило їх розвиток у підлітків та знайшло відображення у підвищенні значущості рівнів – духовних цінностей, прагнення до самостійності та незалежності, орієнтації на пізнання, особистісного розвитку та продуктивної міжособистісної взаємодії, – що загалом характеризує особистість з творчим рівнем розвитку ціннісних орієнтацій.

Окрім зрушень у рівнях розвитку ціннісних орієнтацій зафіксовано суттєве ціннісних орієнтацій зменшення показників дисгармонійності та неузгодженості між компонентами орієнтацій (когнітивний – «цінності-знання», емотивний – «цінності-смисли», конативний – «цінності-стимули»).

В результаті здійснення формувального впливу показники узгодженості збільшились вдвічі (загальнолюдські цінності – «добро», «універсалізм», «допомога та милосердя»; цінності, обумовлені віковими особливостями підлітків – «самостійність» та «самодостатність»). Зменшились показники неузгодженості між емотивним та конативним компонентами ціннісних орієнтацій для цінностей «пізнання», «розвиток», «досягнення», «досконалість» та «здоров'я».

Таким чином, вищенаведені результати підтвердили правомірність визначених психологічних особливостей розвитку ціннісних орієнтацій, ефективність та доцільність використання розробленої та апробованої психолого-педагогічної програми формування ціннісних орієнтацій у підлітків з девіантною поведінкою. У результаті емпіричного дослідження визначено: змістовні компоненти та структурні складові ціннісних орієнтацій підлітків з девіантною поведінкою. Виявлено механізми розвитку ціннісних орієнтацій у девіантів підліткового віку. Визначено параметри формування ціннісних орієнтацій: «цінності-знання», «цінності-сенси» та «цінності-стимули»), критерії формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної системи смислів через привласнення суспільних цінностей, осмисленість індивідуального простору діяльності завдяки механізмам інтеріоризації, ідентифікації та інтерналізації соціально прийнятних ціннісних орієнтацій.

Авторська психолого-педагогічна програма передбачає роботу з підлітками, педагогами та психологами, містить комплекс психолого-педагогічних засобів, спрямованих на розвиток структурних компонентів ціннісних орієнтацій, розвиток усвідомлення власної системи цінностей, формування оцінного ставлення підлітків до значущих об'єктів, активізацію процесів самопізнання, реалізацію та відображення цінностей у поведінці підлітків, розширення уявлень про поняття «цінності» та «сенси».

Таким чином, результативність впровадженої моделі роботи з девіантами доведена динамікою як кількісних, так і якісних показників досліджуваних. За підсумками формувальних впливів, можемо стверджувати, що реалізація розробленої моделі розвитку ціннісних орієнтацій девіантів призводить до необхідних цільових змін.

2.5. Формування соціально спрямованої мотивації як психологічного механізму ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою

Одним із механізмів ресоціалізації підлітків-девіантів в умовах системних суспільних змін є соціально спрямована мотивація до успіху. Ситуацію успіху, ми розглядаємо як оптимальне поєднання умов, що забезпечує: результат, досягнення, до якого докладають зусиль; переживання радості від досягнутих результатів; переживання власної компетентності та самоствердження; високу соціальну оцінку досягнень особистості.

Як показав аналіз, головною рушійною силою успіху є мотив досягнення. Мотив досягнення без сумніву є спонукою, що викликає в підлітка такі переживання як: почуття задоволення або гордості, почуття власної компетентності тощо.

Слід також ураховувати наявність первинної (відхилення в поведінці, що порушує соціальні норми, проте, як правило, залишається непоміченим агентами соціального контролю) та вторинної (відхилення в поведінці, що

виробляються в індивіда як відповідь на реакцію інших індивідів на його вчинки) девіацій.

Ми виходимо з припущення, що соціальна дезадаптація підлітків обумовлена системою внутрішніх детермінант, серед яких – мотиви, особистісні настанови та ціннісні і життєві орієнтації підлітків-девіантів. Особлива увага до цього віку приділяється в зв'язку з тим, що саме в цей віковий період формуються конструктивні та деструктивні способи міжособової взаємодії, відпрацьовуються захисні механізми, і відбувається переосмислення моделей адаптивної поведінки, що існують в арсеналі підлітків.

Дослідженням особливостей мотиваційної сфери підлітків-девіантів було виявлено низький рівень сформованості ієрархії ціннісних орієнтацій, середній та низький рівень навчальної мотивації, мотивації до успіху, високий рівень мотивації до уникнення невдач, високий рівень захисних реакцій, велику амплітуду схильності до ризику – від високого рівня до надто низького.

Формувальний блок містив у собі проведення програми формування мотивації досягнення успіху у підлітків-девіантів. Для досягнення цієї мети в програмі є такі завдання: 1) розвинути стійкі бажання і вміння в самостійному ставленні цілей діяльності; 2) розвинути стійке прагнення до досягнення самостійно поставленої мети; 3) навчити вмінню і бажанню обирати середні або трохи вище середнього за складністю виконання завдання тощо.

Проведене порівняння значень всіх показників рівнів мотивації до успіху в експериментальній групі, дозволило зробити висновок, що відмінності в рівнях мотивації до успіху до початку експерименту незначущі. На етапі пост-тесту показники рівнів мотивації до успіху досліджуваних експериментальної групи змінилися, але більш високих рівнів не досягли. У піддослідних експериментальної групи після проведення формувального експерименту відбулися зміни за трьома показниками на рівні значимості. Низький рівень мотивації досягнення успіху знизився з 20,5% до 14,7%. Середній рівень мотивації успіху підвищився з 41,2% досліджуваних до 44,1%. Помірно високий рівень мотивації до успіху також незначно зріс і став у 32,4% досліджуваних, в той час як до експерименту даний рівень становив у 29,5% респондентів, що також говорить про що відбулася динаміці цього показника після проведення програми.

Після проведення програми, рівень готовності до ризику у респондентів в експериментальній групі змінився (крім дуже високого рівня) і склав: середній рівень - 58,8% досліджуваних, помірно високий рівень - 26,5% досліджуваних, низький рівень знизився до 11,8%. Так само слід зауважити, що такі рівні готовності до ризику, як надто високий залишився на колишніх результатах.

Необхідно відзначити наступне: досліджувані експериментальної групи у більшості демонструють дуже високий і високий рівні мотивації уникнення невдач з тенденцією до зменшення після проведення програми. Також простежується динаміка зміни показників в бік зниження показників мотивації до уникнення невдач, після проведення програми.

На основі проведеного дослідження нами встановлено, що розвиток соціально спрямованої мотивації у підлітків із девіантною поведінкою в умовах суспільних змін можливий за такими параметрами: за ціннісною

переорієнтацією, формуванням механізму соціально-позитивного цілепокладання, випрацюванням у особистості стійких стереотипів соціально-позитивної поведінки.

Норми соціальної поведінки мають бути інтеріоризованими, мають стати власними нормами. Крім того, існує ряд чинників, що знижують їх імперативність. Зі твердженнями мотивувань особистість іноді виправдовує свої дії і вчинки, приводячи їх у відповідність із нормами поведінки в суспільстві і зі своїми особистісними нормативами. Внаслідок цього мотивування-висловлювання можуть не збігатися з дійсними мотивами вчинку особи і навіть свідомо їх маскувати.

Реалізація програми психологічної корекції формування мотивації досягнення успіху у підлітків із порушеннями соціалізації, дозволяє здійснити навчання навичкам самопізнання про мотивацію досягнення успіху, розвинути уявлення про потреби і мотиви людей, формуванню цілепокладання і оволодіння технологіями досягнення цілей, здатності аналізувати причини своїх невдач.

Участь у програмі психологічної корекції мотивації досягнення успіху допомагає підліткам із порушеннями соціалізації вчитися створювати атмосферу довіри, відвертості; критично мислити, висловлювати власну позицію, максимально мобілізуючи свої інтелектуальні й риторичні здібності; приймати відповідальні рішення; проявляти повагу, чесність і толерантність до інших; уміти визнавати власну хибу, невинуватий ризик, помилковість суджень без образ; отримувати позитивну мотивацію до успіху; вирішувати конфлікти; протидіяти тиску зовні, шкідливим звичкам; намагаються відповідно (правильно) поводитися у різних життєвих ситуаціях; випрацювати навички соціально-позитивної поведінки.

Також, формування у підлітка мотивації до змін, передбачає дотримання ряду положень: мотивація до змін має виходити від самої особистості, а не ззовні; агресивне переконання є неефективним у процесі розв'язання сумнівів і протиріч, що виникають у особи з проблемною поведінкою; особа має усвідомлювати наявність протиріч у своєму ставленні до проблеми; готовність до змін не виникає сама собою, а є результатом особистісних переживань; партнерські стосунки можуть допомогти особистості досягти бажаних змін тощо.

2.6. Розвиток рефлексії осіб з девіантною поведінкою як механізм їх ресоціалізації в умовах суспільних змін

Дослідження розвитку рефлексії як психологічного механізму ресоціалізації девіантів проводилось у три етапи: розробка загального плану наукового дослідження та здійснено його методичне забезпечення; другий етап охоплював підготовку та проведення емпіричного, у якому з'ясувалися чинники активізації рефлексії як механізму ресоціалізації дітей та підлітків з девіантною поведінкою; на третьому етапі відбувалося узагальнення та систематизація результатів дослідження, підготовка та оприлюднення колективної монографії.

На першому етапі дослідження проводилося теоретико-методологічне обґрунтування засад визначення умов розвитку рефлексії у осіб з девіантною поведінкою як механізму їх ресоціалізації. У руслі досліджуваної теми розглянуто підходи до вивчення рефлексії як механізму ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою. Визначено психологічний зміст рефлексії, її структура, види та тенденції розвитку. З'ясовано зв'язок між здатністю дитини робити висновки та аналізувати події свого життя і ступенем її адаптованості. Визначено, що інструментом визначення успішності процесу ресоціалізації може бути використане представлення особистого досвіду у вигляді наративу.

У нашій роботі ми дотримуємося розуміння рефлексії з позиції регулятивного підходу, що розглядає її як рух людини до підстав власної активності, як глобальний інтегративний психологічний механізм організації і вибудовування психіки людини з метою більш ефективною регуляції взаємодії людини зі світом. Актуалізація

механізму рефлексії можлива тільки при відповідному рівні розвитку здатності до рефлексії у індивіда – рефлексивності. Рефлексивність – це базова властивість особистості, завдяки якій відбувається усвідомлення і регуляція суб'єктом своєї діяльності. Відсутність рефлексивності знімає з підлітка суб'єктну відповідальність за все, що з ним відбувається. Тому однією з важливих умов ресоціалізації є розвиток рефлексії. Рефлексія є одним з основних механізмів ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою – через рефлексію відбуваються позитивні особистісні зміни необхідні для активного перетворення своєї життєвої ситуації.

проводилося емпіричне дослідження психологічних механізмів ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін. У результаті емпіричного дослідження доведено, що оптимізацію функціонування механізмів рефлексії зумовлює досвід творення (породження) наративу., що є актуалізуючим механізмом розвитку навичок та умінь рефлексії, соціального виявлення особистісної рефлексії, позитивно впливає на становлення рефлексивної здатності в цілому. З'ясовано, що усвідомлення особистісних і соціальних ідеалів шляхом породження наративу уможливує цілеспрямованість соціального становлення особистості, його перетворення із стихійного на визначений; сприяє запуску внутрішнього рефлексивного механізму та формуванню рефлексивної позиції.

У пошуку можливостей розвитку рефлексії у неповнолітніх осіб з девіантною поведінкою, використовуючи саме наративні практики, нами було відзначено бажані зміни. Адже наративи є форми отримання знання, структурування, сприйняття світу і впорядкування особистого досвіду. Вивчення становлення рефлексивності у дітей та підлітків з девіантною поведінкою здійснювалося з використанням наративних методик. Вибір інструментарію визначався теоретичними положеннями про те, що рефлексія як інтегративна психічна реальність проявляється у взаємопов'язаних і взаємодетермінованих модусах: рефлексивність як психічна властивість, рефлексія у її процесуальному статусі і рефлексування як особливий психічний стан. Запропоновані методики дослідження дозволяють вивчити не тільки безпосередньо рефлексивності як психічної властивості, а й враховує поведінкові й інтроспективні індикатори, в яких конкретизуються теоретичні конструкти й рефлексії як процесу, і рефлексування як психічного стану. Крім того, методика дозволяє дослідити рівні розвитку рефлексивності за критерієм спрямованості (інтра- та інтерпсихічна), а також за «часовим» принципом (ситуативна, ретроспективна, перспективна). За результатами обробки отриманих даних, було виокремлено три рівні розвитку рефлексивності: низький, середній і з тенденцією до високого (оскільки стабільного високого рівня розвитку рефлексивності у школярів вказаних вікових груп виявлено не було, а результати деякої кількості учнів зафіксовано у діапазоні перехідних балів (стенів) від середнього до високого рівня, на нижній межі показників високого рівня).

Дані дають можливість охарактеризувати процес становлення рефлексивності учнів від третього до шостого класу. Результати дослідження свідчать, що в більшості учнів 3–6-х класів усіх груп виявлено низький та середній рівні розвитку рефлексивності. Такий показник, як тенденція до високого рівня розвитку рефлексивності, продемонстрували учні 3-х, 4-х та 6-х класів (14,3%, 15,4% і 27,3% відповідно), а також четвертокласники із середньою (16,7%).

У дослідженні брали участь учні четвертих-шостих класів загальноосвітньої середньої школи № 318 м. Києва та Центру соціально-психологічної реабілітації дітей №1 Служби у справах дітей КМДА. Зустрічі відбувались 2 рази на тиждень. Тривалість одної зустрічі – 2 академічні години. Було проведено 36 занять, загальною тривалістю – 72 години. Було відібрано дві групи дітей. Контрольну групу склали учні четвертих-шостих класів загальноосвітньої середньої школи № 318 м. Києва, у яких розвиток рефлексії відбувається під час спеціально організованої навчально-виховної роботи. Експериментально

групу склали учні Центру соціально-психологічної реабілітації дітей №1 Служби у справах дітей КМДА.

У своїй роботі ми застосовували такі наративні прийоми:

- продовжити розпочату розповідь або казку або дати власне закінчення розповіді або казки;
- скласти розповідь на задану тему від імені інших учасників або від імені якогось предмета;
- розповісти історію від імені своїх батьків;
- скласти розповідь у вигляді інтерв'ю для журналіста;
- описати і зробити висновок за малюнком будь-кого з учасників групи;
- викласти власне розуміння (тлумачення) народного фольклору тощо.

Як показала практика ефективним прийомом роботи є написання невеликих розповідей на задану тему, групове створення оповідей, власних казок і програвання казкових ситуацій. Через розповідання історій школярі виражають і транслюють досвід оточуючим, відчуючи себе включеними до суспільства, у той же, допомагає їм стати дорослішими, отримувати більш усвідомлене уявлення про навколишній світ, себе та свої стосунки з іншими. Аналіз дитячих розповідей дозволяє зробити висновок, що навіть у невеличких розповідях можна спостерігати рефлексію в наступних контекстах як «міжособистісні стосунки», «соціальні групи та суспільство», «навчання у школі», «сфера «Я».

Загалом, одержані результати дослідження свідчать про те, що використання наративних методів роботи розвиває здатності до осмислення свого «Я», своїх внутрішніх прагнень, взаємин з іншими людьми (т.б. розвиток властивостей рефлексивності), і є одним із шляхів успішного подолання критичних, адаптаційних і перехідних періодів у житті особистості, механізмом її ресоціалізації.

Перспективи подальших досліджень. Надалі планується вивчення особливостей становлення рефлексії як чинника девіантної поведінки неповнолітніх. Вибір методик дослідження буде визначатися теоретичними положеннями про те, що рефлексія як інтегративна психічна реальність проявляється у взаємопов'язаних і взаємодетермінованих модусах: рефлексивність як психічна властивість, рефлексія у її процесуальному статусі і рефлексування як особливий психічний стан. Планується дослідження не тільки безпосередньо рефлексивності як психічної властивості, а й враховує поведінкові й інтроспективні індикатори, в яких конкретизуються теоретичні конструкти й рефлексії як процесу, і рефлексування як психічного стану. Необхідним вважаємо дослідити рівні розвитку рефлексивності за часовим принципом (ситуативна, ретроспективна, перспективна) та критерієм спрямованості, а також вивчення у цьому контексті процесу становлення образу Я (Я-ідеальне та Я-реальне) у молодших школярів та підлітків, що дасть змогу виокремити ті параметри, що можуть детермінують їх соціальну дезадаптацію.

Узагальнення та систематизація результатів дослідження дозволяє зробити деякі висновки. Доведено, що механізмом ресоціалізації є оптимізація функціонування механізмів рефлексії, що базується досвіді творення наративу. Використання наративного підходу в процесі ресоціалізації дітей стає актуалізуючим чинником розвитку навичок та умінь рефлексії, соціального виявлення особистісної рефлексії, позитивно впливає на становлення рефлексивної здатності в цілому. Визначено тісний зв'язок між здатністю дитини робити висновки та аналізувати події свого життя і ступенем її адаптованості. Отже, інструментом здійснення успішного процесу ресоціалізації може бути представлення особистого досвіду у вигляді наративу. Аналізу піддавалися: безпосередньо рефлексивність як психічна властивість, поведінкові й інтроспективні індикатори, в яких

конкретизуються теоретичні конструкти рефлексії як процесу, і рефлексування як психічного стану. У результаті емпіричного дослідження доведено, що оптимізацію функціонування механізмів рефлексії зумовлює досвід творення нарративу, який виступає актуалізуючим чинником розвитку навичок та умінь рефлексії, соціального виявлення особистісної рефлексії, позитивно впливає на становлення рефлексивної здатності в цілому.

2.7. Психологічні механізми корекційного сугестивного впливу на осіб з девіантною поведінкою

Психокорекційний сугестивний вплив є важливою складовою процесу ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою. Ефективна реалізація будь яких психокорекційних впливів можлива лише за умови чіткого розуміння їх психологічних механізмів. Знання того, що саме відбувається з клієнтом впродовж психокорекційних сесій дозволяє психологу більш послідовно і цілеспрямовано обирати методи впливу.

Одним із перспективних та науково обґрунтованих напрямків допомоги особам з девіантною поведінкою є мультимодальна сугестивна психокорекція. Даний підхід було розроблено в рамках системи мультимодальної сугестивної психотерапії. Саме на теоретичних положеннях останньої ґрунтуються принципи та стратегія мультимодальної сугестивної психокорекції. По суті, мультимодальна сугестивна психокорекція, це варіант системи мультимодальної сугестивної психотерапії, розроблений (адаптований) для психологів, які не мають спеціальної психотерапевтичної підготовки.

Представляємо результати теоретичних та емпіричних досліджень, метою яких було визначити та описати специфічні механізми мультимодального сугестивного психокорекційного та психотерапевтичного впливу на осіб з девіантною поведінкою.

Дослідження психологічних механізмів мультимодального сугестивного впливу здійснювалося у кілька етапів. На початку було розроблено основні концептуальні положення мультимодальної сугестивної психокорекції (психотерапії), тобто створено теоретичну базу подальшого дослідження. Було також виділено основні мішені саногенного сугестивного впливу, зокрема, неадаптивне (дисфункційне) мислення. Потім досліджено можливості психологічної корекції неадаптивної «картини світу» і розглянуто основні методи мультимодальної сугестивної психокорекції (психотерапії). Після цього, вже в процесі психокорекційної роботи з конкретними групами девіантів, було визначено і проаналізовано психологічні механізми мультимодального сугестивного впливу. В психокорекційній роботі брало участь 78 осіб підліткового та юнацького віку (48 чоловічої та 30 жіночої статі). З кожним девіантом проводилося від 10 до 15 індивідуальних психокорекційних сеансів. Тривалість індивідуального сеансу – 1 година.

В процесі психокорекційної роботи здійснювалося спостереження за динамікою проявів девіантної поведінки, емоціональних реакцій, дисфункційних когнітивних процесів. До основних критеріїв оцінки позитивної психокорекційної динаміки було віднесено: ступінь усвідомлення девіантами постійності і ідентичності свого фізичного і психічного «Я»; критичність до себе, своїх станів і діяльності; адекватність психічних реакцій силі і частоті впливів середовища, соціальним обставинам і ситуаціям; здатність управляти власною поведінкою відповідно до соціальних норм, правил, законів; здатність планувати свою життєдіяльність і реалізовувати ці плани; здатність змінювати спосіб поведінки залежно від зміни життєвих ситуацій і обставин. Позитивну динаміку було констатовано лише у випадках коли висновки психолога, що проводив психокорекційні сеанси, співпадали з висновками людей з оточення девіанта (батьків, опікунів, родичів, педагогів, лікарів).

В результаті досліджень було констатовано, що психокорекційний сугестивний вплив є важливою складовою процесу ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою. Показано, що найбільш доцільною формою психокорекційного впливу на осіб з девіантною поведінкою є мультимодальна сугестивна психокорекція. Основними психокорекційними «мішенями» мультимодального сугестивного впливу є неадаптивні думки та переконання. В процесі сугестивної модифікації мислення необхідно проводити: навіювання базових саногенних ідей-принципів; провокацію когнітивного дисонансу методом психокорекційної конфронтаційної сугестії; запуск процесу спонтанної адаптаційної модифікації когнітивних структур. Протягом дослідження було встановлено, що процес спонтанної адаптаційної модифікації когнітивних структур краще всього описувати за допомогою двох основних універсальних психологічних механізмів – адаптогенного осмислення і спонтанної фіксації адаптивних поведінкових патернів.

Дія механізму адаптогенного осмислення тісно пов'язана з ієрархічним узгодженням різних когнітивних структур-процесів (думок, переконань, уявлень, образів, ідей). Ці структури-процеси можна представити в деякому ментальному просторі. Прикладом такого ментального простору є індивідуальна «картина світу» людини. Міра хаотичності перебування когнітивних структур-процесів в такому ментальному просторі залежить від структурованості мислення людини, її здатності упорядковувати і класифікувати власні знання. Особам з високим інтелектуальним потенціалом вдається досить компактно розміщувати власні знання в окремі тематичні блоки. Подібна структуризація інформації істотно прискорює процедуру її пошуку і використання при вирішуванні проблемних завдань. Було визначено, що надзвичайно важливим є вдалий вибір стилю і стратегії обробки необхідної інформації та її верифікація. Верифікація здійснюється за двома основними критеріями – порівнянням отриманого результату з очікуваним; узгодженістю результату із загальними уявленнями про світ. Якщо отриманий результат не узгоджується з персональною «ідеологією» людини (принципами, цінностями, мотивами) у нього неминуче виникає стан когнітивного дисонансу, аж до фрустрації. Вірогідність виникнення стану когнітивного дисонансу тим вище, чим жорсткіша та більш однозначна ієрархічна структура «картини світу».

Будь-які оціночні судження спираються на певну систему критеріїв-переконань. Якщо критерії-переконання, що становлять подібну систему однозначні і безапеляційні, то відповідати їм практично неможливо. Наслідком є велика кількість відбракованих, цілком логічних умовиводів. В процесі дослідження було показано, що змінити ситуацію можливо за рахунок використання максимально гнучких і універсальних критеріїв-переконань. Крім того, такі критерії-переконання повинні займати високі позиції в загальній ієрархічній піраміді переконань. Це мають бути метапереконання. При мультимодальному сугестивному психокорекційному впливі, етап адаптаційної трансформації передбачає використання подібних метапереконань. Основою для них є універсальні світоглядні ідей-принципи. Після формування комплексу саногенних переконань запускається специфічний механізм адаптогенного осмислення. При його реалізації усі висновки відносно тих або інших подій і ситуацій проходять процедуру перевірки істинності. Наприклад, наявність метапереконань безперервності, процесуальності, відносності усього, що відбувається, блокує більшу частину неадаптивних думок. Формування «вищої інстанції» з метапереконань виконує роль цензора, що забороняє вкорінення неадаптивних думок, ідей, образів. Навіть «найлогічніша» й «доведена» дисфункційна ідея втрачає статус абсолютної істини і перетворюється на просто гіпотезу. Таким чином, знижується вірогідність формування стійких патогенних неадаптивних думок та переконань, а також створюються умови для вибору максимально ефективної стратегії подолання.

Набута гнучкість і універсальність мислення має бути енергетично підкріплена позитивними стеничними емоціями і реалізована в доцільній адаптивній поведінці. Апробація різних поведінкових стратегій

дозволяє оцінити їхню ефективність і відібрати найбільш вдалі. Процес цей лише частково контролюється розумом. В результаті відбору залишаються найефективніші поведінкові патерни, які закріплюються після певної кількості повторів. Таким чином реалізується механізм спонтанної фіксації адаптивних поведінкових патернів. Стадія закріплення адаптивної поведінки носить вочевидь умовнорефлекторний характер. Проте тут апарат акцептора результату доповнюється ще одним рівнем – звіркою результату з метапереконаннями. Таким чином, дещо ускладнюється процес зворотної аферентації. При несуперечності результату поведінкового акту і метапереконань запускається процес спонтанної фіксації вибраної форми поведінки. За допомогою механізмів адаптогенного осмислення і спонтанної фіксації адаптивних поведінкових патернів можна змоделювати процес мультимодального корекційного сугестивного впливу на його останньому етапі. При успішній реалізації психокорекційних процедур запуск саногенних механізмів автоматизується, що дозволяє клієнтам долати проблемні ситуації вже без допомоги психолога.

Узагальнюючи результати дослідження можна зробити такі висновки:

Психологічна і соціальна адаптація людини залежить від адаптаційних можливостей її мислення. При побудові психологічних та психокорекційних моделей, мислення доцільно розглядати як відкриту нелінійну систему-процес, до якої необхідно застосовувати методологічні принципи загальної теорії систем. Адаптаційний потенціал мислення можна підвищувати за допомогою комплексного мультимодального корекційного сугестивного впливу. Основними психокорекційними «мішенями» мультимодального сугестивного впливу є неадаптивні думки та переконання.

За результатами досліджень розроблено модель комплексної мультимодальної сугестивної корекції загальної картини світу осіб з девіантною поведінкою. Показано, що корекція картини світу включає: усунення інформаційних прогалин; ієрархічне узгодження базових систем оцінок; нейтралізацію патогенних когнітивних процесів; формування мотивуючих цілей; відновлювання загального енергетичного балансу психічних процесів. Запропоновано десять основних методів мультимодальної сугестивної психокорекції. До них віднесено: комплексну верифікацію умовиводів, психокорекційні гіпотези, настановну сугестію, сугестивне моделювання майбутнього, провокацію фізіологічного і психологічного стресу, занурення в реальність, сугестивний режимний пресинг, психокорекційну конфронтаційну сугестію, актуалізацію креативності, психокорекційну подорож наодинці.

Результати досліджень дозволяють стверджувати, що психокорекційний сугестивний вплив є складним поліформним і мультимодальним процесом, який неможливо описати за допомогою якогось одного психологічного механізму. В залежності від психокорекційної ситуації, етапу психокорекції, індивідуальних особливостей клієнта та стилю роботи психолога запускаються різні механізми психокорекційного сугестивного впливу. В системі мультимодальної сугестивної психокорекції увесь робочий процес можна розбити на п'ять етапів: ситуативної стабілізації, діагностичного зондування, інформаційного накопичення, конфронтаційної дестабілізації, адаптаційної трансформації. На кожному з цих етапів переважають певні механізми психокорекційного впливу. До специфічних механізмів мультимодального корекційного сугестивного впливу слід віднести два універсальні механізми – адаптогенне осмислення та спонтанну фіксацію адаптивних поведінкових патернів.

Можна констатувати, що мультимодальний психокорекційний сугестивний вплив є важливою складовою процесу поетапної ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою.

2.8. Психологічні механізми впливу музики на психічні стани девіантів в процесі їх ресоціалізації

Ресоціалізація осіб з девіантною поведінкою відрізняється від ресоціалізації здорових людей. У здорових ресоціалізація є лише сходинкою до досконалішої внутрішньої організації, у той час як при девіантній поведінці повинна відбутися повна перебудова всіх взаємин людини з навколишнім світом та самим собою. Специфіка емоційного стану потенційних осіб, які можна віднести до «групи ризику» може викликати у ситуації утруднення стан емоційного стресу. Даний стан можна віднести до першої стадії адаптації чи дезадаптації (у випадку утруднення). Специфіка наркозалежної особи в емоційному відношенні має ряд особливостей: маятник емоцій, не диференційованість емоцій, порушення здатності до емпатії, недорозвинення моральних почуттів. Вимушене регулювання емоцій та почуттів протягом тривалого часу викликає страх перед виникненням реальних почуттів у наркоманів. Саме емоційні стани людини в минулому часто призводять до поновлення вживання наркотичних речовин. Метою занять з використанням засобів мистецтва є допомога пацієнту усвідомити фактори ризику, які представляють для нього загрозу в плані повернення до зловживання і знайти альтернативні форми поведінки.

Встановлено, що музична терапія не втручається в життєву ситуацію людини і не може її змінити, вона здатна змінити лише відношення до ситуації. Зміна відношення до ситуації веде до зміни самої реакції на стрес, а зміна реагування може, в кінцевому варіанті, змінити саму життєву ситуацію, наприклад, за рахунок прийняття рішення або за рахунок створення нової. Використання музики дозволить наркозалежним особам символічно (метафорично), на рівні почуттів створити модель виходу зі стану напруги та пережити «розрядку» як реальний, такий що відчувається фізично, процес. Музика виступатиме в даному випадку як засіб входження у новий психологічний простір через музичне переживання і як засіб вибору оптимального курсу проходження через обмеження, стереотипи мислення, що заважають наркозалежним особам пережити новий позитивний досвід.

Музично-акустичний вплив є основою для цілої низки коригуючих методик, що застосовуються в оздоровчій і клінічній практиці. Науково-дослідна робота з застосуванням засобів музики з наркозалежними особами, що перебувають на лікуванні у Київській міській наркологічній клінічній лікарні «Соціотерапія» спрямована насамперед на оптимізацію негативного емоційного стану через з'ясування психологічних механізмів, оскільки останні є умовою здійснення ефективної психологічної корекції соціально дезадаптованої особи. З'ясовано, що притаманні соціально дезадаптованій особі психічні стани депресії, апатії та напруженості можливо корегувати методами музикотерапії як символічної експресії поступового дистанціювання від подібних почуттів і випрацювання навичок їх контролю. Визначено, що у практичній роботі з соціально дезадаптованими підлітками, доцільно організувати музичне мислення за допомогою операцій, які утворюватимуть послідовні етапи формування цілісного образу музичного твору, оскільки на кожному з етапів існують різні форми розуміння, завдяки специфіці організації музичного матеріалу.

Досліджено, що психологічним механізмом емоційного впливу музики на наркозалежну особу є структурність музичної форми, адже музична форма, передає емоційним процесам слухача ту необхідну для завершення переживання сегментацію досвіду, розкладаючи «комплекс» переживань на частини, які особа може сприймати без негативного блокування. Розроблено музичні вправи, пов'язані з постановкою перед особою проблемних завдань з елементами творчої діяльності відповідно до кожного з рівнів пізнання особистості.

Серед обов'язкових умов до ресоціалізації є проведення психокорекції та групового консультування. Працюючи на базі органу місцевого самоврядування (установи) Київської міської наркологічної клінічної

лікарні «Соціотерапія» ми намагались з'ясувати в рамках локального протоколу надання взаємопогодженої індивідуалізованої програми психолого-соціальної реабілітації (амбулаторних умовах) механізми лікувально-реабілітаційного впливу музикотерапії. В зазначеному закладі до соціальної реабілітації в рамках психокорекційного втручання включено 16 сесій музично-релаксаційної психотерапії 1,5 год. 4 рази на тиждень та застосовується противорецидивна терапія, що сприяє орієнтації на систематичне відвідування груп самопомоги, особистісного зростання не менш ніж 8 год. на місяць.

Застосовувати можливості музики доцільно при психологічній корекції станів особистості, що виникають після відмови від наркотиків – депресії, панічних і тривожних розладів, емоційній нестійкості і т.д.

Функціональна діагностика організму 20 досліджуваних, реєструвалася на базі наркологічного центру «АТОС» апаратом «Nexus-10 Mark II» (Голандія). У процесі медично-психофізіологічного обстеження досліджуваних на апараті «НЕКСУС-10» в клініці було проведено моделювання трьох лабораторно створених психічних станів: стан спокою, який розслаблено сидить без пред'явлення будь-яких пізнавальних завдань; розв'язування пізнавальної задачі, яка становить собою розрізнення і класифікацію семи зображень за кольором і формою (стрес-тест); спів пісенного куплету з позитивним візуальним й акустичним супроводом. Застосування методу музичного впливу в процесі ресоціалізації наркозалежних сприяє гармонізації Вищої нервової діяльності. Реалізація зосередженості свідомості на сприйманні позитивного візуального й акустичного супроводу з одночасним проспівуванням відображена у підвищенні активності найшвидших хвиль головного мозку – Бета-ритм а 33%, сенсомоторний ритм на 17%.

Важливим чинником ефективності ресоціалізації наркозалежних є не тільки врахування виявлених порушень, але й опора на збережені сфери особистості наркозалежного та його ресурси. Експериментальним шляхом доведено, що на післядетоксикаційному етапі найбільш дієвими методами і технологіями ресоціалізації наркозалежних є технології музикотерапії. Використання музичного впливу в психологічній роботі з наркозалежними дозволяє одночасно навчати, розвивати творчі здібності і духовний світ. Унікальність застосування механізму музичного впливу полягає у комфортному психофізіологічному навчанні, що бере свій початок з власних ресурсів особи, активізує і гармонізує діяльність мозку. Отримані показники в ході емпіричного дослідження застосування музики

свідчать про оптимальну траєкторію гармонізації психофізіологічного стану досліджуваних, що свідчить про формування цілісного світосприйняття сприяє особистісному розвитку та кращому розумінню власного «Я». Визначено, що врахування особистих альфа-ритмів та індивідуальний підхід до застосування музикального супроводу на їх основі, зумовило статистично значимий результат психокорекційного впливу, тим самим довівши, що терапія музикою може бути одним із найбільш ефективних методів лікування наркотичної залежності, оскільки забезпечує можливість подолання характерних для наркоманів емоційних, когнітивних, поведінкових порушень, таких як нездатність до відкритого та щирого висловлення почуттів, їх безконтрольного відреагування.

III. ВИСНОВКИ

У результаті дослідження психологічних механізмів ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін здійснено обґрунтування концепції ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою, що включає визначення механізмів, чинників, складових, динаміку та структуру цього процесу. Розроблено модель соціальної ситуації розвитку девіантів, що зумовлює ефективність соціально-психологічних впливів на процес їх ресоціалізації в умовах суспільних змін.

Визначено механізми функціонування самосвідомості девіантів, розкрито умови формування їх системи ціннісних орієнтацій, цілепокладання та функції прогнозу; психологічні механізми реструктуризації мотиваційної сфери; чинники становлення навичок рефлексії; виокремлено механізми впливу музики та сугестивних методів роботи з метою оптимізації психічних станів особистості девіантів. Показано, що активізацію механізмів розвитку рефлексії зумовлює досвід творення нарративу, що позитивно впливає на становлення рефлексивної здатності. Усвідомлення особистісних і соціальних ідеалів шляхом застосування нарративу уможливорює процес становлення особистості в напрямі його перетворення із стихійного на соціально спрямований.

Визначено механізм ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою на основі реструктуризації мотиваційної сфери, вдосконалення процесу цілепокладання та функції прогнозу. Доведено, що механізми впливу музики та сугестивних методів роботи оптимізують психічні стани особистості девіантів.

Актуальні проблеми лабораторії на найближчу перспективу стосуються вивчення психологічних чинників девіантної поведінки сучасних підлітків, що дасть змогу розробити систему ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості, а на основі цього дієву профілактику девіантної поведінки підростаючої особистості.